

Egy „vásott kölyök” az ismeretlen tartományból: Ferenczi pályakezdése*

1.

Miként Freudról, Ferencziről is elmondható, hogy nem saját ünneplésére, személyének és teljesítményének mitikus felnagyítására és megszentelésére törekedett. Önéletrajzi mitológiájának alapja – Freudéhoz hasonlóan – inkább egy *szerep megválasztása* volt, amely azután identitásának központi metaforájává válhatott. Freudnál ez az önmaga választotta szerep a *konkvisztádoré* volt, Ferenczinél pedig a konkvisztádor szerepének komolytalanabb, játékosabb, rebellisebb, de nem kevésbé kalandor változata, a *vásott kölyöké*. „Elég általánosan úgy ismernek, mint valamely nyugtalan szellemet, [...] a pszichoanalízis »enfant terrible«-jét” – írta magáról „Felnöttek »gyermek-analízise«” című dolgozatában.¹

Az *enfant terrible* ebben az értelemben nem karaktervonás, nem veleszületett tulajdonság, hanem a felnőtt társadalomhoz való *viszonyt* jelképezi. A „vásott kölyök” metaforája jól kifejezi a gyermeki lázadást, amellyel a „vásott kölyök” szembe helyezi magát a szülői és társadalmi erőszak, a felnöttek, a „rettenetes szülők”, a *les parents terribles* világával. A nevelés elnyomó/elfojtó intézményei és az ezzel társuló pedagógiai képmutatás leleplezésének szándéka, a gyermekkor, a gyermeki lét és a gyermek-szülő viszony problémája Ferenczi műveinek egyik vezérmotívuma. „Minden szexuálpedagógiai törekvés üres morálprédikálás marad mindaddig, míg a Freud analízisei révén kiderített és még kiderítendő tények a kellő méltánylásban nem részesülnek” – írta 1908-ban, első pszichoanalitikus írásában² és ezt a témát bontja ki kései tanulmányaiban is, amelyek a gyermekkorban elszenvedett traumákkal és azok életre szóló következményeivel foglalkoznak.

Írásaiban többször felidéz egy tipikus álmot, amelyben megjelenik a „tudós csecsemő” (*gelehrte Säugling*), vagy ahogy Ferenczi többnyire nevezi, (*wise baby*) alakja, egy újszülötté, „aki hirtelen beszélni kezd, sőt az egész családot bölcsességre tanítja. A gátlás nélküli, tehát csaknem bolond felnőttől való félelem a gyermeket

* In: Erős Ferenc: *Kultuszok a pszichoanalízis történetében. Egy Ferenczi-monográfia vázlata*. Budapest: Jósöveg Könyvek, 2004. 75-104.

¹ Ferenczi Sándor: Felnöttek gyermekanalízise. In: Ferenczi, 1997, 88.

² Ferenczi Sándor: A neurózisok Freud tanának világitásában és a pszichoanalízis. (A Budapesti Királyi Orvosegyesületben 1908. március 28-án tartott előadás) In: Ferenczi, 1991, 80.

mintegy pszichiáterré teszi, és hogy azzá lehessen, és megvédhesse magát az önfegyelem nélküli személyek részéről fenyegető veszélyektől, először teljesen azonosulnia kell velük. Biztosan hihetetlenül hangzik, hogy valójában milyen sokat tanulhatunk tudós gyerekeinktől, a neurotikusoktól”.³

A „vásott kölyök” és a „tudós csecsemő” metaforája fontos szerepet játszott a későbbi Ferenczi-reprezentációkban⁴ is, hiszen az *enfant terrible* könnyen átminősíthető deviánssá, beteggé, örültté, mint ez Ernest Jones és Sigmund Freud korábban idézett megjegyzéseiből kiderül. Az „elmebeteg” mítoszt később, több évtizeddel Ferenczi halála után egy ellenmítosz, az *áldozat* mítosza kezdte felváltani – az áldozaté, akit ugyancsak a felnőni nem tudás, a felnőtt társadalomhoz való alkalmazkodás képtelensége miatt büntetnek meg. Az áldozati mitológia első és legnevesebb képviselője Erich Fromm volt, aki a *mainstream* pszichoanalitikus mozgalom radikális kritikájához adalékokat keresve éppen Ferenczi történetében találta meg azt a kiindulópontot, ahonnan a mozgalom autoriter, paternalista, sőt totalitárius jellege leleplezhetővé válik. Fromm úgy vélte, Ferenczi egy „karaktergyilkosság” áldozata lett; szerinte Jones és más biográfusok történetírói módszere semmiben sem különbözik „a történelem sztálinista újraírásától”, vagyis attól az eljárástól, amelynek során a másként gondolkodókat árulónak, kémnek, vagy éppen elmebetegnek nyilvánítják.

„Enfant terrible”, „elmebeteg”, „áldozat” – ezek a mitologikus toposzok olyan ideológiai konstrukciók, amelyek lehetővé teszik a biográfus számára, hogy Ferenczi életművét, életének valamennyi tényét egyetlen perspektívából rendezze össze. Ez a perspektíva Ferenczi alakját a *másság* kristályosodási pontjaként mutatja fel. E másság feloldhatatlanul ambivalens módon fejeződik ki, a legkülönbözőbb kontextusokban. A Ferenczinek tulajdonított „démonok” maguk is jól kifejezik azt az ambivalenciát, amely nem csak Jonest, hanem a pszichoanalitikus mozgalom más szereplőit, köztük Freudot is jellemezték hozzá fűződő viszonyukban. Freud ambivalenciája Ferenczi sajátos „másságának” szólt, annak, hogy egyfelől a pszichoanalitikus mozgalom egyik kulcsfigurája volt, akit az a bizonyos, korábban már említett „bensőséges élet-, érzelem- és érdekközösség”⁵ fűzött a bécsi mesterhez, másfelől viszont súlyos nézeteltérésekbe keveredett vele, anélkül azonban, hogy igazi szakításra sor került volna közöttük. Míg a nagy szakadárak és valódi eretnekek mind kirekesztődtek a mozgalomból, és így „másságuk” is radikalizálódott, Ferenczi pozíciója egyfajta „belső másság” maradt.

E „belső másság” egyik szociológiai ténye volt, hogy életének javarészét Budapesten, a Robert Musil által „Kákániának” csúfolt Habsburg Monarchia *másik* fővárosában töltötte. Ez a tény némi nemzeti büszkeségre is okot adhat, annál is inkább, mivel külföldi megfigyelők és elemzők gyakran tulajdonítottak valamiféle „magyar specifikumot”, magyar kulturális gyökereket Ferenczi személyének, elméleteinek és terápiás habitusának, így például annak, hogy műveiben és gyakorlati munkájában egyaránt kiemelt jelentőséget tulajdonított az anya-gyermek kapcsolat

³ Ferenczi Sándor: Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között, 1933. In: Ferenczi, 1991, 110.

⁴ Lásd pl. Nemes, 1998.

⁵ Freud – Ferenczi levelezés, F 1241.

minőségének, a gyengédségnek és szeretetnek. Ferenczi elgondolásainak persze nem sok köze volt a magyarságról alkotott romantikus és egzotikus képhez, de kétségtelen, hogy magyarsága a maga idejében egyfajta egzotikumot, a „pusztában szárba szökkenő virágot” jelentett Freud számára is. „Az Ausztriához földrajzilag oly közel, de a tudomány tekintetében oly távoli Magyarország a pszichoanalízist csak egy munkatárssal – Ferenczi Sándorral – ajándékozta meg, ám olyannal, aki felér egy egész egyesülettel” – jegyezte meg némi túlzással „A pszichoanalitikai mozgalom története”⁶ című írásában. Amikor pedig 1910 elején Ferenczi pszichoanalitikus írásainak első gyűjteményes kötete, a *Lélekelemzés. Értekezések a pszichoanalízis köréből* megjelent⁷, Freud január 14-én kelt levelében naiv rácsodálkozással ezt kérdezte tőle: „Nem árulná el nekem, mit jelent ez az érdekes szó a címlapon (Lélekelemzés)? Biztosan valami nagyon szép dolgot.”⁸

A kérdés maga is figyelemreméltó módon jellemzi azt, ahogyan Freud Ferenczit látta. Magyarsága, „budapestisége” folytán ő volt számára a Másik, az *ismerős idegen, egy közös, mégis másik* ország polgára, egy másik kultúra képviselője, akinek beszédmódja – a szavak jelentésének lexikai azonossága ellenére – egy ismeretlen, egzotikus tartományra, egy „nagyon szép dologra” utal. Talán ez is magyarázza, hogy a nyelv, a kommunikáció, a megértés, a lefordíthatóság problémája – a gyermek és a felnőtt viszonya mellett, vagy éppen azzal összefüggésben – oly fontos részét alkotta Ferenczi munkásságának. Nem véletlen tehát, hogy egyik legfontosabb – kései, tragikus hangvételű – írásának témája éppen a „nyelvezavar” volt, mintegy betetőzésként azoknak a – maga idejében többnyire kudarcot vallott – törekvéseinek, amelyekkel saját helyét és identitását igyekezett megteremteni a pszichoanalitikus közösségen belül.

Mindazonáltal a „nyelvezavar” mint metafora nem csak egy sorsdráma beteljesülésére, hanem a kreativitás, az innováció és a közvetítés lehetőségére is utal, hiszen Ferenczi korántsem volt bezárva egy egzotikusnak tekintett nyelv és kultúra börtönébe. Éppen ellenkezőleg, közege, életvilága a 19. és 20. század fordulójának az Osztrák-Magyar Monarchiára, és tágabban, Közép- és Kelet-Európára jellemző etnikai, kulturális és nyelvi *pluralizmus*a volt. Ennek a sokféleségnek meghatározó jelentősége volt pályakezdésében és pályájának alakulásában egyaránt. Ferenczi anyanyelvi szinten beszélt és írt magyarul és németül egyaránt. Kultúrája, képzettsége, neveltetése, *Bildung*-ja lényegében Freudéval volt azonos, miközben – a gyorsan asszimilálódó zsidó középosztály tagjaként – a magyar kultúrában is otthonosan mozgott.

Ferenczi Sándor egyike volt azoknak a kiemelkedő tudósoknak és gondolkodóknak, akik a 19. és 20. század fordulóján Magyarországon kezdték pályájukat, és „magyarként” jutottak világhírre. Az ehhez a generációhoz tartozó tudósok és gondolkodók zömével ellentétben Ferenczi nem emigrált Magyarországról, ám sikereinek java részét külföldön szerezte. Elsődleges közege, referenciája pedig a

⁶ In: Freud, 1989, 114.

⁷ A változatlan, harmadik kiadás: Budapest: Dick Manó, 1918.

⁸ Freud – Ferenczi levelezés, F 10.

pszichoanalitikusok *network*-je volt, amely Bécsből indult ki, de rövid idő alatt nemzetközi hálózattá szerveződött.

Magyarország ebben az időszakban tudományos értelemben a perifériához tartozott, Ferenczi pedig tipikus képviselője volt azoknak a periférián működő, de nagy szakmai és tudományos ambíciókkal rendelkező értelmiségieknek, akik a centrumban igyekeznek szerencsét próbálni, akikre a „centrum egyfajta szívó (*pull*) hatást gyakorol [...] a maga felszerelt intézeteivel, modern műszereivel, kiváló tudósaival, tekintélyes egyetemeivel, izgalmas szellemével”.⁹

A pszichoanalízis a 20. század elején nagy „húzó hatású”, innovációs és modernizációs gócpont volt, amely azonban – az egzakt természettudományokkal ellentétben – nem intézményeivel és műszereivel, hanem elsősorban szellemi izgalmaival és mozgalmi jellegével gyakorolt vonzerőt a lélek modern, új elméletére szomjazó orvosok, filozófusok, irodalmárok és más értelmiségiek számára, akik a pszichológia és a pszichiátria uralkodó, redukcionista paradigmái ellen lázadoztak. Ferenczi egyike volt azoknak az orvosoknak, akik a lélek új elméletének keresése közben bukkantak rá a pszichoanalízisre, mint olyan „megváltó” eszmére, amely útmutatóként szolgált a gyógyítás praxisához és ugyanakkor kielégítette filozófia iránti szükségletét is. A pszichoanalitikus mozgalomhoz való csatlakozása révén az addig szellemi értelemben marginális helyzetű orvos hozzákapcsolódhatott azokhoz a szellemi mozgalmakhoz és törekvésekhez is, amelyek a magyar kultúra és tudomány modernizációját, a kortárs nyugati eszmeáramlatok befogadását és integrálását tűzték ki célul. A pszichoanalízis ebben a modernizációs áramlatban fontos szellemi mozgalom volt, noha természetesen nem az egyetlen. De bármennyire fontos szerep jutott is a pszichoanalízisnek az évszázaddal ezelőtti nagy erjedésben és megújulásban, Ferenczi életműve a magyar szellemi élet perifériáján bontakozott ki – bár voltak kitüntetett időszakok, amikor a marginalizáltságból kitörve hirtelen sikerült a centrumba kerülnie, hogy azután ismét a perifériára kerüljön.

2.

Ferenczi Sándor Ferenczi Bernátnak, egy tizenkét gyermekes miskolci könyvkereskedőnek sorrendben nyolcadik gyermekeként 1873-ban látta meg a napvilágot, és 1933-ban halt meg Budapesten. Szellemi atyja, Sigmund Freud, aki 1857-ben született, hat évvel élte őt túl. Társadalmi háttérüket tekintve mindketten az Osztrák-Magyar Monarchia zsidó polgárságának gyorsan asszimilálódó, az „asszimilációs szerződést”¹⁰ lelkesen elfogadó és ahhoz nagy reményeket fűző rétegéhez tartoztak. Az asszimilációs vonzás Freudot a perifériáról Bécsbe, az akkori *német* kultúra egyik fellegrárába, Ferenczit pedig Budapestre, a kiegyezés után rohamléptekkel urbanizálódó, világvárossá fejlődő magyar fővárosba vezette. A Monarchia bukása azonban alapjaiban rendítette meg a németiséghez, illetve a magyarsághoz való asszimilációjuk stratégiáit. Személyesen egyiküknek sem kellett

⁹ Palló, 2004, 37.

¹⁰ Lásd erről például Karády, 1997.

megérniük az asszimiláció rövidesen bekövetkező teljes csődjét, de a népes Fraenkel-Ferenczi család számos leszármazottja közül is csupán alig néhányan éltek túl a holokausztot, Freud Ausztriában maradt nővérei pedig mind koncentrációs táborban pusztultak el.

Ferenczi Sándor édesapja, Ferenczi Bernát a magyar könyvszakma történetének egyik jelentős alakja volt. 1830-ban született Krakkóban, Baruch Fraenkel néven. Tizennégy éves volt, amikor családja Magyarországra települt át. 1847-ben Egerbe került, és bátyjának ottani könyvkereskedésében tanulta ki a könyves szakmát. 1848-ban katonának jelentkezett, és a 81. honvéd zászlóaljban harcolta végig a szabadságharcot. Világos után bujdosni kényszerült, majd Miskolcra vetődött, ahol Heilprin Mihály, az első magyar nyelven író zsidó költő vette magához könyvkereskedésébe. A szintén lengyelországi zsidó családból származó Heilprin 1823-ban született, és 1845-ben nyitott könyvesboltot Miskolcon. A szabadságharc alatt politikai cikkeket és verseket írt; az első, magyar nyelven verselő zsidó költőként tartják számon.¹¹ Heilprin 1848-ban kapcsolatba került Kossuth Lajossal, a forradalom kormányában tevékenykedett, egy ideig Szemere Bertalan miniszterelnök titkára volt. A szabadságharc bukása után emigrált, majd 1850-ben visszatért Miskolcra, ahol újra megnyitotta könyvesboltját. 1853-ban Sátoraljaújhelyre költözött, ekkor Fraenkel Bernát vette át az üzletet. 1856-ban azonban újra az emigrációt választotta, ezúttal végleg. Az Egyesült Államokba települt át, ahol 1888-ban bekövetkezett haláláig szerkesztőként és publicistaként szerzett hírnevet magának.

Heilprin emigrációja után a Fraenkel-család tulajdonába került a miskolci „könyv-, mű-, zenemű-, írószerbolt és kölcsönkönyvtár”, amely a város kulturális életének és kereskedelmének egyik centruma, egyszersmind az alakuló magyar nyelvű könyvszakma fontos műhelye lett. A könyvkereskedés könyvkiadással is foglalkozott, többek között Tompa Mihály teológiai műveit adta ki. A magyarsághoz való asszimiláció egyik fontos szimbolikus aktusaként a miskolci könyvkereskedő 1879-ben Ferenczi Bernátra változtatta nevét. A reformkori előzmények, és különösen 1867 után Miskolcon igen erőteljesen megindult, főként a kisiparban és a kiskereskedelemben, a zsidóság gazdasági térnyerése.¹² A Ferenczi-féle könyvkereskedés és nyomda fontos szerepet játszott a város gazdasági életében is. Ennek egyik jeleként 1880-ban Ferenczi Bernátot a Miskolci Kereskedelmi Kamara elnökévé választották.

Bernát viszonylag fiatalon, 1889-ben halt meg, Sándor fia ekkor tizenhat éves volt. A könyvüzlet azonban nem szűnt meg, sőt tovább virágzott; tevékenységét özvegye, Ferencziné Eibenschütz Róza, majd 1877-ben született Károly fia folytatta, egészen a második világháborúig. Ferenczi Károly, a magyar könyvszakma egyik tekintélyes vezetője, 1944-ben halt meg Auschwitzban.¹³

Sándor azonban távol került a könyvszakmától és a kisvárostól is. Medicinát tanult Bécsben, a modern orvostudomány akkori Mekkájában. A miskolci könyvesbolt azonban életre szóló nyomot hagyott benne. „A [Ferenczi-] fiúk valamennyien

¹¹ Lásd Csapláros, 1989.

¹² Lásd Csíki, 1999.

¹³ Ferenczi Bernátról és a Ferenczi-féle könyvkereskedésről lásd részletesebben: Eszenyi, 1994.; Varga-Neubauer Sándor, 1999.

könyvespolcok között nőttek fel... – írja visszaemlékezéseiben Dénes Zsófia. Sándorra már ott ragadtak rá a világnyelvek, és az örök könyvek benne korán megkapták helyüket”¹⁴ Hogy miért lett mégis orvos, azt – a személyes érdeklődésen túl – az is magyarázza, hogy az orvosi hivatás ekkoriban igen népszerű volt a zsidó középosztály gyermekei körében. Ez volt azon szabad értelmiségi pályák egyike, amely a liberálisnak nevezhető Monarchiában korlátozás nélkül nyitva állt számukra, s amely fényes karrier- és mobilitási lehetőségeket, teljes befogadást ígért, mivel a 19. század végén a biológiai ismeretek, a közegészségügy, a diagnosztikai és technikai módszerek fejlődése a medicina elképesztően gyors modernizálódását és professzionizálódását tette lehetővé. Kialakult a modern orvosi szerep és státusz, amely a társadalom széles köreiben hatalmas tekintélyre tett szert. Az orvos mint polgár és mint modern értelmiségi ugyanakkor viszonylag függetlenné válhatott a külső hierarchiától, mivel a befektetett kulturális tőke jól konvertálható, könnyen alkalmazható volt; az orvosi szerep a hagyományos értelmiségi szerepekhez képest kevésbé függ nemzeti, nyelvi, kulturális és osztálykorlátoktól.

Az 1867-es emancipációs törvény utáni, az első világháborúig tartó időszakban a magyarországi zsidóság számára – a hagyományos zsidó foglalkozások (ipar, kereskedelem) mellett – az úgynevezett szabadfoglalkozású értelmiségi pályák voltak a legvonzóbbak. Az orvosi pálya népszerűségére jellemző, hogy az 1900-as évek elején Magyarországon az aktív kereső orvosoknak csaknem fele volt zsidó.¹⁵ Egy másik érdekes adat szerint 1910-ben az értelmiségi szakmákon belül foglalkoztatott budapesti zsidó vallásúak közel húsz százaléka volt orvos, állatorvos vagy gyógyszerész¹⁶ Ugyanebben az évben a fővárosi orvosok csaknem hatvan százaléka volt zsidó.¹⁷

Ferenczi Sándor Miskolcon végezte középiskolai tanulmányait, majd 1890-ben iratkozott be a bécsi egyetem orvosi fakultására. Bécsben apai nagybátyjánál, Sigmund Fraenkelnél lakott, és gyakran volt együtt az osztrák fővárosban lakó másik testvérébátyjával, Ferenczi Zsigmonddal is. A családi kapcsolatokon kívül a bécsi továbbtanulást nyilván az is indokolta, hogy Budapesten ebben az időben az orvosképzés még jóval alacsonyabb szinten állt, mint Bécsben; a budapesti orvosi fakultás csak a századforduló idején emelkedett európai színvonalra. A Magyarországon született, de Bécsben tanuló, majd ott letelepedő orvosok száma egyébként 1850 után igen jelentős volt: Edward Shorter adatai szerint a századfordulón a bécsi neurológiai és pszichiátriai társaság zsidó tagjainak egyharmada származott Magyarországról. Ugyanakkor Freud későbbi „szerdai társasága”, az első pszichoanalitikus csoport tagjai között a régebben Bécsbe települt zsidó családok leszármazottjai domináltak: Ferenczi, aki az egyetem befejezése után Budapestre került, ebből a szempontból is „outsidernek” számított.¹⁸

Bécsi tanulóévei alatt Sigmund Freuddal, aki ugyanígy, éppen ebben az időszakban alapozta meg a pszichoanalízist, semmilyen kapcsolatban nem volt, nem is nagyon

¹⁴ Dénes, 1970.

¹⁵ Lásd Gyurgyák, 2001, 83.

¹⁶ Lásd Karády id. mű, 239.

¹⁷ Zeke Gyula adata. In: Lendvai L. et al. (szerk.), 1990, I. kötet, 193.

¹⁸ Shorter, 1992.

lehetett volna, hiszen Freud ebben az időben már az akadémiai-egyetemi szférán kívül tevékenykedett. Bár később azt állította, hogy már 1893-ban olvasott Freudtól, de az „mindjárt első hallásra” elhárította mivel a „valószerűtlenség és mesterkélttség” benyomását váltotta ki belőle, sőt, ami a neurózisok szexuális genézisének elméletét illeti, „visszatetszést és ellenszenvet” ébresztett benne.¹⁹ A pszichoanalízissel való közelebbi megismerkedés csak másfél évtizeddel később, 1908-ban következett be.

Az orvosi diploma megszerzése után Ferenczi 1894-ben visszatért Budapestre, majd 1896-ban katonai szolgálatra vonult be. 1898-ban került első munkahelyére, a budapesti Szent Rókus kórház nemibeteg prostituáltakkal foglalkozó, úgynevezett „bujakóros osztályára”. Ezután az Erzsébet Szegényház²⁰ idegosztályán kapott állást, majd az Általános Munkásbetegsegélyező Pénztár járóbeteg-rendelésének orvosa lett. Emellett bel- és idegorvosi magánpraxist folytatott, törvényszéki orvosszakértőként működött és talán egész életében meg is maradt volna kedélyes és barátságos, nagyfokú szociális érzékenységgel és széles körű irodalmi, művészeti, tudományos érdeklődéssel bíró orvosnak, a kor magas szintű műveltséggel rendelkező entellektüel-típusának, ha nem jön közbe a Nagy Megtérés, vagyis Freuddal való megismerkedése és berobbanása a pszichoanalitikus mozgalom centrumába az 1908-as esztendőben.²¹

3.

Ferenczi 1908 előtti korszakát „pre-pszichoanalitikus” szakasznak szokták nevezni. Az ifjú orvos ugyanis már az 1890-es évek végétől kezdve termékeny szerző volt – bár Freud megtermékenyítő hatását még nyomokban sem lehet fellelni bennük. Első cikke „A turistaság lélektanából” címmel a *Turisták Lapja* című újságban jelent meg 1897-ben.²² A cikkecske főként azért érdemel figyelmet, mert Ferenczi az ekkoriban tömegsporttá váló és saját maga által is kedvelt turizmus örömeinek és izgalmainak ecsetelése során egész életprogramot fogalmaz meg. „Az életet önkéntesen veszélynek kitenni – írja – olyan utakon járni, hol minden lépés érett megfontolást igényel: oly érdekes izgalomba hozza a kedélyt, amelyben a századvégi tespedt idegzet nem csoda, ha kedvét leli.”²³ Az *enfant terrible* nyugtalan szelleme ezekben a korai írásokban jól megfoghatóan jelen van. Ferenczi, a lelkes turista nagy kirándulásokat tesz bennük azokra a területekre, amelyek túlvezetnek a sztenderd orvosi praxis határain.

Az 1908 előtti cikkek furcsa egyvelegét adják az általános orvosi és ideggyógyászati praxisában előforduló legkülönfélébb kóresetek, kortörténetek, olykor orvosi kuriózumok ismertetésének, a szélesebb nagyközönség számára írt tudományos-népszerűsítő tárcáknak, felvilágosító cikkeknek, külföldi szerzők

¹⁹ Ferenczi Sándor: A neurózisok Freud tanának világitásában és a pszichoanalízis. In: Ferenczi, 1991, 54.

²⁰ A VII. kerületben, a Rózsák terén állt a Szegényház, melyből a később Korányi kórház néven ismert, s mára Erzsébet Kórház nevet felvett intézmény lett. A Szegényház szegények, elesettek gyámhelye volt, belőle szervezték az épületet kórházzá.

²¹ Mészáros – Hidas 1991; Mészáros in Ferenczi, 1999.

²² Uo.

²³ Uo. 23.

könyveiről írt recenzióknak, fordításoknak, továbbá a legkülönfélébb lélektani spekulációknak, parapszichológiai és természetfilozófiai eszmefuttatásoknak. Ezek az írások elsősorban az atyai barátja, Schächter Miksa sebészorvos által szerkesztett *Gyógyászatban*²⁴, és más orvosi folyóiratokban, valamint újságokban, irodalmi folyóiratokban, például Bródy Sándor lapjában, a *Jövendőben*²⁵ láttak napvilágot. Ferenczi korai írásainak legteljesebb gyűjteménye, *A pszichoanalízis felé* címmel jelent meg.²⁶

Az úgynevezett pre-pszichoanalitikus korszak írásairól, Ferenczi 1908 előtti orvosi, publicisztikai és ismeretterjesztő munkásságáról számos feldolgozás, elemzés és kommentár született.²⁷ Az alapprobléma, amely ezeket a kommentárokat és elemzéseket foglalkoztatja, a következő: Milyen értelemben beszélhetünk arról, hogy a korai írások előremutatnak „a pszichoanalízis felé”? A „felé” kifejezés már önmagában is egy teleologikus irányultságot implikál; azt sugallja, hogy a korai, a pszichoanalitikus diskurzus keretein kívül eső munkák megírását valamilyen belső, talán a szerzőjük által sem tudatosított cél vezérli. Ám a korszak valamennyi pszichoanalitikusának volt pszichoanalízis előtti korszaka, beleértve Freudot is; a pszichoanalízis létrejöttét nem valamifajta belső lényeg kibontakozásaként, hanem számos személyes, tudomány- és eszmetörténeti mozzanat eredőjeként foghatjuk fel.

A legtöbb szerző megegyezik abban, hogy nincs éles cezúra Ferenczi korai, 1908 előtti és a Freuddal való személyes megismerkedése utáni tevékenysége között. „A történetben – írja Haynal André – épp annyi folyamatosság van, mint amennyi fejlődési fokozat, és ha vannak is fejlődési ugrások, mindig fellelhető egy folyamatos fonál is”.²⁸ Claude Lorin, a korai Ferenczi francia monográfiusa szerint az 1908-as „megtérés” ellenére Ferenczi korábbi írásainak alaptémáit variálja – ezúttal már pszichoanalitikus perspektívából.²⁹ Ferenczi maga első pszichoanalitikus témájú előadásán, amelyet 1908. március 28-án tartott a budapesti királyi Orvosegyesületben, mint már korábban idéztük, azt állította, hogy Freudot „mindjárt első hallásra” elhárította, sőt a neurózisok szexuális genézisének elmélete „visszatetszést és ellenszenvet” ébresztett benne.³⁰ Ha feltételezzük, hogy önbeszámolójában nincs semmi szándékos torzítás, a kérdés az, hogy fellelhető-e korai írásaiban valami olyasmi, ami Freud *rejtett*, nem tudatos hatására utal, vagy ami – Freudtól függetlenül – a pszichoanalízis korai fázisával rokonítható? Milyen értelemben tekinthetjük a Freuddal való megismerkedés előtti írásokat Ferenczi pszichoanalitikus *oeuvre*-je részének? Van-e bennük újdonság tudományos szempontból, vagy csak a „lappangó zseni” szárnypróbálgatásairól, zsenigékről, csupán alkotás- és személyiség-lélektani szempontból figyelemre méltó írásokról van szó? Van-e saját, abszolút értékük, vagy pedig csak helyi értékkel rendelkeznek, a későbbi művek aurája sugárzik rájuk? Vajon ezek az írások (amelyek zömükben az akadémiai értelemben vett tudományosság

²⁴ Lásd erről Mészáros, 1992.

²⁵ Zsoldos, 1996.

²⁶ Ferenczi, 1999.

²⁷ Ferenczi „prepszichoanalitikus” korszakáról lásd: Antonelli, 1997; Lorin, 1983; Lorin, 1993; Mészáros: Utószó in Ferenczi, 1999; Haynal, 2003.

²⁸ Haynal, 2003.

²⁹ Lorin, 1993.

³⁰ Ferenczi Sándor: A neurózisok Freud tanának világitásában és a pszichoanalízis. In: Ferenczi, 1991, 54.

perifériáján vagy azon túl helyezkedtek el) rég elvesztek volna a korszak hasonló színvonalú esztétizálásainak, tárcáinak népszerű-tudományos eszmefuttatásainak tengerében, ha nem jött volna létre a nagy találkozás Freuddal?

A probléma korántsem triviális, hiszen felveti a szerző és a mű viszonyának, a „szerző-funkciónak” Michel Foucault által is vizsgált problémáját.³¹ Meddig terjed a mű, teszi fel a kérdést Foucault, mi az elvi akadályja annak, hogy például Nietzsche mosodai számláját is az „összes művek” közé soroljuk? „Hogyan is lehetne ama milliányi nyom közül, amely valakinek a halála után fennmaradt, a művet kivonni?”³² Foucault kérdésfeltevéséből természetesen nem következik az, hogy az 1908 előtti és az 1908 utáni Ferenczi-műveket két különböző szerzőnek tulajdonítsuk – hiszen mindvégig ugyanarról a személyről van szó. Csupán azt jelenti, hogy érdemes feladnunk a szerzőnek „eredeti forrásként felfogott alkotó szubjektumként” való felfogását,³³ azt a naiv, teleologikus elképzelést, amely szerint minden korábbi megnyilatkozás anticipálja a későbbiekét; hogy a kifejeződésnek gyújtópontja volna a szerző, „aki – többé vagy kevésbé befejezett formában – éppúgy és éppoly érvénnyel nyilvánul meg a művekben, mint a levelekben, töredékekben, vázlatokban stb.”³⁴

Foucault szerint „a kérdés többé nem az, hogy egy szubjektum szabadsága miként hatol be a dolgok rendjébe, és miképpen ad nekik értelmet, hogy eképpen mintegy megelevenítve egy nyelvezet szabályait, eredendő szándékát valósíthassa meg. A kérdés inkább a következő: hogyan, milyen feltételek és formák között lép fel ez a szubjektumnak nevezett valami a diskurzus rendjében? Milyen pozíciót tölthet be, s milyen szabályoknak engedelmessé válik a különféle típusú diskurzusokban? Röviden, a szubjektumot (és helyettesítőit) meg kell fosztanunk kreatív, őseredeti szerepétől, és a diskurzus változó, komplex függvényeként kell elemeznünk.”³⁵

Ily módon tehát zárójelbe téve azt az „alapvető tervet”, amely Ferenczit mint szubjektumot kezdettől fogva jellemezte műveinek létrehozásakor, azt mondhatjuk, hogy korai írásaiban a filozofálgató orvos diskurzusa uralkodik. Ez nem az ő „saját” diskurzusa, hiszen az orvosi praxison túlmenő cikkeinek többsége fordítás, ismertetés, másodkézből vett információk összefűzése. Ha szemügyre vesszük azokat a témákat, amelyekkel Ferenczi orvos-publicisztikai írásai előszeretettel foglalkoznak, akkor azt találjuk, hogy a kedvenc témák nagy része nem esik távol Freud érdeklődési területeitől: szerelem, szexualitás, perverziók, homoszexualitás, alkat, degeneráció, az álom és az öntudatlan folyamatok, a testi és lelki működések kapcsolata, a hipnózis, a szuggesztió, a lélek evolúciója stb. Ferenczi korai írásait olvasva olyan orvos képe bontakozik ki, akit nem elégítenek ki az orvosegyetemen elsajátított természettudományos materializmus erőteljesen reduktív, fizikalista magyarázatai, melyek szerint „az emberi öntudat maga is agytömegek egy váladéka”.³⁶ Filozófiára, mégpedig természet filozófiára vágyik, s ezt meg is találja a korszak népszerű, bár szigorú értelemben tudományosnak aligha nevezhető spiritualista, misztikus, okkultista,

³¹ Foucault, 1999.

³² Uo. 124.

³³ Uo. 124.

³⁴ Uo. 130.

³⁵ Uo. 137.

³⁶ Ferenczi Sándor: Spiritizmus. In: Ferenczi, 1999. 27.

vitalisztikus, organicista elméleteiben, nagyjából ugyanazokban a forrásokban, amelyekre később C. G. Jung építi nagyhatású analitikus pszichológiáját.³⁷ Ez a romantikus orvostudomány, „a lélek természettudománya” arra a monisztikus, neovitalisztikus elvre épül, amely szerint az élő és az élettelen természet egymástól elválaszthatatlan, ám ahogy a Ferenczi által gyakran idézett Goethe írja a *Faust*-ban: „Napfényben fürdik a természet, mégis titkok homálya borítja”.³⁸

Az alapkérdés Ferenczi számára már ezekben az években is a befolyásolás, a hatalom, a legtágabb értelemben vett nevelés kérdése. Az az orvostudomány, amelyet a bécsi egyetemen tanult, szigorú természettudományos alapokon állt, és módszereiben erősen támaszkodott a szervezetre ható gépi, mechanikus, elektromos, technikai beavatkozásokra. Az egyik póluson Ferenczi akkoriban a „gépnek”, az új technikai eszközöknek a bővületében élt. „Technikai” érdeklődése pszichoanalitikus pályáját is végigkísérte. A „pszichoanalízis technikája” kifejezés éppen erre az eredetre utal: a gépi, mechanikus beavatkozásra, mint a lelki folyamatok befolyásolásának eszközére. A másik póluson viszont fel kell ismernie, hogy nem a gép, s még csak nem is az „ember-gép”, a hipnotizáló orvos mint eszköz gyógyít, hanem a doktor és a páciens interszubjektív viszonya, a *charme*, amellyel az orvos biztatni, megnyugtatni, vagy ha kell, „erőteljes cselekvésre” tudja készíteni a beteget.³⁹

Ferenczi sajátosan kombinálja már akkor meglévő „gyógyítási szenvedélyét” (a *furor sanandit*, ahogyan Freud később nevezi), a (műkedvelő) filozófálgatással. Például, a szerelemről értekezvén megállapítja, hogy bár azt nem lehet egyszerűen betegségnek nyilvánítani, „az emberek lelki szervezetét oly mértékben alterálhatja, fellépésében, lefolyásában annyira emlékeztet némely depresszív és egzaltatív pszichózisra, és a gyengébb idegzetűekre olyan sok veszélyt rejt magában, hogy az azzal való foglalkozás az orvos feladata”.⁴⁰ De vajon mit tehet az orvos mint „szerelemgyógyász”? „Ha majd egyszer a szerelem mint diagnózis fog szerepelni, bizonyára a gyógyítása felett is gondolkodni fognak. A regényekben a házasságon kívül csak két receptet találtam: az egyik az utazgatást és szórakozást, a másik a kolostor csendjét ajánlja. A medicinában ezt, sokkal prózaibb nyelven, klimatoterápiának és intézeti gyógykezelésnek neveznék.”⁴¹ Ám rögtön hozzáteszi: „akármilyen apró részletekig is ismerik meg utódaink a szerelem lelki folyamatainak elemeit”, a szerelem misztériumának megértéséhez nem fogunk közelebb kerülni.⁴²

Ferenczi misztikus hajlamai, amelyek többek között az okkult jelenségek, így például a telepátia iránti érdeklődésben és vonzalomban, a mindenütt jelenlévő lélekről szóló elképzelésben, a *pánpszichizmusban* nyilvánultak meg, jól megfértek a természettudomány mindenhatóságának, egy monista evolucionizmusnak, Lamarck, Darwin és Haeckel elméleteinek propagálásával. A spiritizmus és a telepátia iránti – sokszor kommentált – érdeklődését is az a szándék vezérelte, hogy a természettudományos megfigyelés kontrollja alá vonja „a szellemek és kísértetek tu-

³⁷ Jung műveinek természetfilozófiai gyökereiről lásd Noll, 1994.

³⁸ Ferenczi Sándor: Biológiai egységesség. In: Ferenczi, 1999, 211.

³⁹ Ferenczi Sándor: A hipnózis gyógyító értékéről. In: Ferenczi, 1999, 217.

⁴⁰ Ferenczi Sándor: A szerelem tudománya. In: Ferenczi, 1999, 77.

⁴¹ Uo. 79.

⁴² Uo.

dományát”⁴³, amelyről hiszi, hogy „van benne igazság is, ha talán nem is objektív, de szubjektív”.⁴⁴

A természettudományos lélektan, amely szerinte kivenné „a regényírók és fantaszták” kezei közül az olyan jelenségeket, mint „a szeretet, a gyűlölet, harag, az emlékezet, tudás, felejtés, gondolkodás, az erkölcs, a művészeti érzék, a népek és gyermekek lélektana”, persze még gyermekcipőben jár.⁴⁵

„Az öntudat fejlődése” című írásában megállapítja, hogy „még mindig nem jött meg a pszichológia Darwinja és Haeckelje. Még mindig nincs megalkotva a lélek ontogenézise és filogenézise. Pedig akár az egyén, akár az emberiség öntudatának az alakulását nézzük, okvetlenül arra a meggyőződésre jutunk, hogy az emberi szellem sem egymagában álló és megállapodott alkotás, hanem betetőzése a szellemi élet fejlődésének általában, amely fejlődés elemei a múltban keresendők. Vagyis a természetben csak egy az öntudat; állati öntudat – emberi öntudat: ezek csak fokozati különbségek.”⁴⁶

A darwinista tanítás jegyében hangoztatja azt a nézetét, hogy a homoszexualitás és más szexuális perverziók nagyobb gyakorisággal fordulnak elő testileg és lelkileg degenerált személyeknél; a természet így gondoskodik arról, hogy az ilyen egyedek ne szaporodhassanak tovább.⁴⁷ A prepszichoanalitikus korszak külön témája a nőkről és a női szexualitásról alkotott felfogás. Ferenczi lelkes egyetértéssel ismerteti a *Gyógyászat* J. P. Möbius német orvosnak a női nem fiziológiai gyengeségéről szóló tanulmányát, amely szerint a nők túlburjánzó ösztöneik következtében hasonlatosak az állathoz, „a belátáson alapuló erkölcs rájuk nézve elérhetetlen, és a gondolkodás még csak rontja őket”.⁴⁸ Otto Weininger *Nem és jelleme* című, hírhedten nőgyűlölő könyvét azonban már Ferenczi is „egy patológikus lélek beteges megnyilatkozásának” tartja, amely „példa arra, hogy túlzásokkal még az igazságokat is diffamálni lehet”.⁴⁹ Néhány évvel később, 1908-ban, vagyis már a pszichoanalitikus korszak kezdetén megjelent írásában a férfiak korai magömléséről értekezve a nők szexuális érdekeinek fontosságára hívja fel a figyelmet, s azt tanácsolja nekik, ne annyira a politikai választójogért, mint inkább a szexuális választás jogáért harcoljanak. Ferenczi nőfelfogását és a női szexualitáshoz való viszonyát egyébként egész életművében sajátos kettősség jellemezte: egyfelől a nők szexuális emancipációjának és a női szexualitás teljesértékűségének szószólójaként lépett fel, másfelől a női szexualitás alapvetően passzív jellegét hangsúlyozta.⁵⁰

Ferenczi korai írásai mind tematikájukat, mind pedig a bennük kirajzolódó toleráns és liberális terapeuta-magatartást tekintve valóban előremutatnak a későbbi évek, Ferenczi legendás szeretetközpontúsága és megértő attitűdje felé. Ugyanakkor

⁴³ Spiritizmus. In: Ferenczi, 1999, 28.

⁴⁴ Uo. 29.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Ferenczi Sándor: Öntudat, fejlődés. In: Ferenczi, 1999, 46.

⁴⁷ Ferenczi Sándor: Homoszexualitas feminina. In: Ferenczi, 1999, 112-115.

⁴⁸ Ferenczi Sándor: Über den physiologischen Schwachsinn des Weibes. Über Entartung. In: Ferenczi, 1999, 55.

⁴⁹ Ferenczi Sándor: A két nem kétféle jelleme. In: Ferenczi, 1999, 382.

⁵⁰ Pfitzner, 1995.

azonban feltűnő, hogy nagymértékben osztotta korának előítéleteit – például a homoszexuálisokkal, a nőkkel, a „perverzekkel” szemben. De ezeket az írásokat nem feltétlenül morális és filozófiai állásfoglalásként kell felfognunk, mint amelyek a pszichoanalitikus Ferenczi erkölcsi és bölcséleti álláspontját anticipálják. Leginkább talán abból a szempontból figyelemre méltóak, hogy jól tükrözik azokat az állapotokat és útkereséseket, amelyek a 19. és 20. század fordulójának magyar pszichiátriáját jellemezték. Magyarországon a pszichiátria intézményesülése és professzionalizálódása a nyugati országokhoz képest elkésve és lassan, csak az 1850-es években indult meg,⁵¹ Ferenczi pályakezdésének idején, a kilencvenes években azonban már javában folyt a pszichiátriai intézményrendszer kialakítása (állami és magán elmeegógyintézetek,⁵² kórházi osztályok, egyetemi klinika⁵³). A fiatal Ferenczi ebbe a professzionalizálódási és intézményesedési folyamatba kapcsolódik be, de pályakezdőként inkább csak az intézményrendszer perifériáján kap helyet (a Szent Rókus Kórház „bujakóros osztályán”, majd az Erzsébet Szegényházban). Ugyanakkor széles tájékozottságra tesz szert az akkor német, francia és magyar nyelvű pszichiátriai szakirodalomban, és betekintést nyer a magyar elme-egészségügyben uralkodó állapotokba és elmekórtani kutatás helyzetébe.

A magyar pszichiátria akkori legfontosabb tudományos műhelye a Laufenauer-féle elmeklinika volt, ahol a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején nagyszabású kísérletek folytak a hisztéria és a hipnózis tárgykörében. Laufenauer Károly professzor egyik legismertebb és legünnepeltebb esete egy homoszexuálisnak mondott nő, „Ilma” volt, ő maga, valamint Jendrássik Ernő és más neves korabeli pszichiáterek a laikus közvéleményben is nagy feltűnést keltő hipnózis-kísérleteket végeztek. Az „Ilma”-esetet az utóbbi időben többen is feldolgozták, egyrészt mint fontos adalékot a magyar pszichiátria történetéhez, másrészt mint annak paradigmátikus példáját, hogy a korabeli pszichiátria a különféle kezelések és kísérletek révén hogyan „medikalizálta”, miképpen próbálta szabályozni egy deviánsnak és hisztériásnak minősített fiatal nő lelki és testi megnyilvánulásait.⁵⁴ 1902-ben publikált esettanulmányban, amely a „Homosexualitas feminina” címet viseli,⁵⁵ Ferenczi egy kísértetiesen hasonló esetet mutat be, egy K. Rózának nevezett páciens esetét, akivel feltehetően az Erzsébet Szegényházban találkozott. Az általa testileg és lelkileg rútnak és visszataszítónak ítélt – mai terminológiával inkább transzszexuálisnak minősülő – nő példáján Ferenczi éppen azt a fentebb említett tézist igyekszik demonstrálni, miszerint a természet éppen az azonos neműekhez való vonzódás segítségével akadályozza meg a degenerált egyének szaporodását.

Ferenczit azonban nem elégíti ki sem az epigonszerep, sem a publicisztikai és népszerűsítő tevékenység, rövid lélegzetű esettanulmányok, filozófiai spekulációkkal megspékelt jegyzetek, kommentárok, recenziók írása. Új, ambiciózusabb szerepre

⁵¹ Vö. Lafferton, 2003. 1900-ban Magyarországon hatezer, Angliában százezer kórházi ágy állt rendelkezésre elmebetegek részére (170).

⁵² 1900-ban Magyarországon négy állami elmeegógyintézet működött, a lipótmezei, az angyalföldi, a nagykállói és a nagyszabasi. A budapesti Schwartzler-szantatórium, amely 1852-ben létesült, magánintézmény volt.

⁵³ A budapesti egyetem elmekór- és gyógytani intézete 1882-ben létesült Laufenauer Károly vezetésével. A tanszék 1890-ig a Szent Rókus kórház egyik osztályaként működött.

⁵⁴ Lásd Lafferton, 2003; Vári, 1999.

⁵⁵ Ferenczi Sándor: Homosexualitas feminina. In: Ferenczi, 1999, 112-115.

készül, és ehhez lehetőséget nyújt számára a pszichiátriában is lezajló fordulat. A századforduló idején a magyar elme-egészségügy – a hagyományos diskurzusok kezeire túllépve – egyre nagyobb teret szentelt azoknak a szociális problémáknak (szegénység, elmaradottság, társadalmi ellentétek, fizikai és lelki nyomor, alkoholizmus), amelyek a pszichiátriai betegségek kialakulásában is fontos szerepet játszanak. Ferenczi a kialakuló magyar társadalombiztosítási rendszer egyik intézményénél, a munkás-betegbiztosítónál viselt állásánál fogva jó betekintést nyerhetett elsősorban a gyorsan urbanizálódó nagyváros, Budapest szociális helyzetébe. A lelki betegségek társadalmi okai és vonatkozásai ekkoriban már szélesebb értelmiségi körökben is érdeklődést váltottak ki. Ez teremtette meg Ferenczi számára a magyar progresszióhoz való kapcsolódás, és egyben egy új, innovatív szerep betöltésének lehetőségét is.

Ferenczi megtérésének és új szerepvállalásának története 1907-ben kezdődik, amikor is egy budapesti orvoskollégája, az alkoholizmus elleni harc egyik apostola, dr. Stein Fülöp veszi rá Ferenczit Freud *Álomfejtés* című művének elolvasására, és hívja fel figyelmét C. G. Jung szabad asszociációs módszerére. Ugyanebben az évben Ferenczi személyesen is találkozik a Budapesten átutazó zürichi pszichiáterrel, és levelezni kezd vele; végül Jung és Stein ajánlja be őt a bécsi mesterhez, akivel 1908 elején lép kapcsolatba. Az első levélváltásokat csakhamar személyes találkozás követi, 1908 nyarán Ferenczi tagja lesz Freud belső körének, a Szerdai Társaságnak, a következő évben pedig C. G. Junggal együtt elkíséri Freudot híres amerikai előadóújtjára, a worcesteri Clark Egyetemre. A pszichoanalitikus mozgalmon belüli gyors beavatódás és karrier nem kis részben annak volt köszönhető, hogy Ferenczi az újonnan jöttek buzgalmával, rohamtempóban sajátította el Freud tanait, s tette magáévá a pszichoanalízis mint *szakma* akkoriban formálódó szabályait, szerepelvárásait és kánonjait.

A szakmai identitás kialakítása maga is fontos része egy új diszciplína létrejöttének. Az új eszmék és felfedezések ugyanis szükségesek, de nem elégségesek feltételei egy új tudományág megszületésének. Ahhoz, hogy egy új diszciplína létrejöhesse, olyan szakemberekre is szükség van, akik ezt az új tudományágat szakmájuknak tekintik, vagyis professzionálisan is azonosulnak vele. Freud, mint ismeretes, neurológusként, egyetemi kutatóként kezdte pályafutását, ám csakhamar a nagyobb egzisztenciális biztonságot nyújtó, de akadémiai szempontból alacsonyabb presztízsű magánpraxisba vonult vissza. Ugyanakkor tehetségét, személyes és tudományos ambícióit nem elégítette ki a gyakorló orvos szerepe. Joseph Ben-David és Ronald Collins kifejezésével a pszichoanalízis megalapítása egyfajta „szerephibridizáció” eredménye volt.⁵⁶ Az akadémiai szempontból hátrányos helyzetű Freud a terapeuta-szerep megújításával, egy újfajta orvos-beteg viszony kialakításával és a terápiás kapcsolat természetére vonatkozó újfajta fogalmak és hipotézisek kialakításával tudta megvalósítani azokat a tudományos ambíciókat, amelyek pályájának kezdeteit meghatározták.

Ferenczi, a prostituáltak és szegények doktora, a szabad idejében spiritiszta könyveket bújó magányos, kissé különc pesti agglegény egy tudományos tekintetben

⁵⁶ Ben-David – Collins, 1966.

ugyancsak marginális pozícióból kerül egy újonnan kikristályosodó és gyorsan intézményesülő – bár a hivatalos tudományosság szempontjából még mindig marginális – szakma középpontjába. Ferenczi identitás- és szerepválasztása abban a szerencsés pillanatban történt meg, amikor Magyarországon egy viszonylag széles értelmiségi közeg vált fogékonyra a pszichoanalízis eszméi iránt. Az *enfant terrible* ekkor már saját hangján, a szókimondó, radikális társadalomkritika és társadalmi utópia hangján szólal meg. Ez a radikális hang szólal meg a nemzetközi fórumon tartott első pszichoanalitikus előadásában, 1908 áprilisában: „A szükségtelen belső kényszertől való felszabadulás lenne az első olyan forradalom, amelyik az emberiségnek igazi megkönnyebbülést hozna, mert a politikai forradalmaknál csak arról van szó, hogy a külső hatalmak, azaz a kényszerítő eszközök egyik kézből a másikba vándorolnak. [...] Csakis az így felszabadított emberek lennének ezután képesek gyökeres változást létrehozni a pedagógiában, s ezáltal örökre megelőzhetnék hasonló állapotok visszatérését.”⁵⁷

4.

A pszichoanalízis iránti affinitás nem csak – és talán nem elsősorban – a tematikai és attitűdbeli párhuzamokból fakadt, hanem abból, hogy Freud is, Ferenczi is része volt egy olyan közös diskurzusnak, amely rányomta bélyegét a 19. század orvosi-pszichiátriai gondolkodásra. Ennek a diskurzusnak két figyelemre méltó vonását kell kiemelnünk. Az egyik a medicina *nyelvének* általánosítása és kiterjesztése az emberi szubjektum olyan területeire, amelyek korábban a vallás, a morál, a filozófia és a büntetőjog birodalmába tartoztak. Kialakult a férfi és a nő viszonyának, a családnak, a gyermekornak, a nemi érésnek, a szaporodásnak, továbbá a szexualitás „normális” és „kóros” vagy „degenerált” változatainak, a hisztériának és az elmebetegségeknek új személete. Az új tudományok – a pszichiátria, a pedagógia és a kriminológia – a pszichológia segítségével szilárdította meg a kontrollt és a szabályozást az egyén – nem csupán a lélek, hanem a test felett is. Nem véletlen, hogy a 19. század második felében a pszichiátria homlokterében álló probléma éppen a *hisztéria* mibenlétének kérdése volt; keletkezése, tünettana és a megfelelő gyógymód keresése olyan szemléletet igényelt, amely tudományos magyarázatot tud adni a testi és lelki tünetek, az elfojtott szexualitás és a kerülőutakon megnyilatkozó vágy viszonyának problémájára. Ám – miként Ferenczi már említett 1908-as, első pszichoanalitikus előadásában bevallja – a hisztéria kisiklott a pszichiáterek kontrollja alól: „[A]z öntudatlan halvány sejtésétől eltekintve [...] mint valami érthetetlen szfinxszel, úgy álltunk szemben minden hisztéria-esettel. Ám míg a szfinx merev nyugalommal tekint a végtelenbe, addig a hisztéria – mintha csak grimaszokkal akarná tehetetlenségünket kigúnyolni – percről percre változtatja arcukat... [...] Ily körülmények közt valóságos megváltás orvosra, páciensre egyaránt a Freud evangéliuma, mely a hisztéria

⁵⁷ Ferenczi Sándor (1908). Pszichoanalízis és pedagógia. In: Erős, 2001, 61-66.

kulcsának felfedezését, e kízó bántalom alaposabb megértését és gyógyíthatását hirdeti.”⁵⁸

A hisztéria „titkának” megfejtése először Freudnak sikerült, de a hisztériáról szóló új diskurzus kialakítása Charcot, Bernheim, Breuer és mások nevéhez fűződik.⁵⁹ Ferenczi korai írásainak egyik fő jellegzetessége, mint láttuk, éppen a medikális diskurzus kiterjesztésével való kísérletezés, azoknak a határoknak a próbálgatása, ameddig az orvostudomány eljuthat olyan jelenségek értelmezésében, mint a szerelem, a szexuális eltévelyedések, az álmodás, a hipnózis, a telepátia stb. Ez a törekvése egyszersmind az orvosi-pszichiátriai diskurzus másik sajátosságát jelzi, ez pedig nem egyéb, mint a *hatalom* megszilárdítása és kiterjesztése – a foucault-i értelemben vett mikrohatalomé, amellyel az orvos rendelkezik a beteg *teste* és *lelke* felett – akár a furunkulus gyógyításáról, akár a részegségnek hullából való megállapításáról, akár a szexuális átmeneti fokozatokról vagy a szerelemtől és tébolyodottságról van szó. Ez természetesen a modern orvosi szerep és a felvilágosult, természettudományos tudás mindenhatóságába vetett hit függvénye, de jelentősége messze túllép az orvosi praxis határain, mivel a modern kultúra és társadalomszerveződés modelljét képezi – a tudósok, a szakértők, a szociáltechnikusok, a szekularizált gyóntatók hatalmát.

Ferenczi „határpróbálgató” kísérletei azonban kudarcot vallottak volna, ha nem találkozik Freuddal. „Nagy találkozásra” természetesen nem csak Ferenczi és Freud között került sor. Ilyen volt Jung és Freud, továbbá a baden-badeni „csodadoktor”, Georg Groddeck⁶⁰ és Freud találkozója is. Tudománytörténeti és pszichológiai szempontból egyaránt roppant izgalmas kérdés, hogy mi volt az a lenyűgöző erő Freudban, amely életük egy adott pontján e három férfit – Ferenczit, Jungot, Groddecket – magával ragadta, és hatalmas kreatív erőket szabadított fel bennük. Minden jel arra mutat, hogy ezek az emberek igen hasonló forrásokból indultak ki és hasonló motivációk táplálták őket: a természetfilozófia vitalisztikus elméleteitől várták „a lélek titkának” megfejtését, és azt remélték, hogy e titok birtokában hatalmas gyógyító erőre tesznek szert. Groddeck szerint ez a titok az „ősvalami”, amely „csodálatos dolgokra képes. Meggyógyít, megbetegít, kierőszakolja egészséges testrészek amputációját, puszkagolyó elé kergeti az embert.”⁶¹

Mindez azonban az orvos és tudós szerepének felvétele ellenére sarlatánkodás, jobbik esetben jámbor filozofálgatás, romantikus ábrándozás, költészet maradt volna, ha nincs Freud, aki azokból a forrásokból, elemekből és témákból, amelyek kortársait is foglalkoztatták, új, eredeti, koherens és szisztematikus rendszert hozott létre. Freud nem csupán a hisztéria „titkát” fejtette meg, hanem a 19. századi pszichiátria nyelvi és hatalmi diskurzusait is egységes rendszerbe foglalta, megalapozott egy új diszkurzivitást, amely egyszersmind a nyelv és hatalom kritikáját is lehetővé tette. Kortársai közül Freud volt az egyetlen, aki korának biológiai, neurológiai ismereteire építve, de azokat messze túllépve, és rendszerét a hermeneutikai megértés irányába kitérítve, létre tudott hozni egy személyiségmodellt, megteremtve ezáltal a *szubjektum* modern elméletét. Jung a freudi inspiráció után elfordult a pszichoanalízistől, tovább

⁵⁸ A neurózisok Freud tanának világitásában és a pszichoanalízis. In: Ferenczi, 1991, 61-62.

⁵⁹ Lásd részletesebben Csabai – Erős, 2000.

⁶⁰ Groddeckről lásd Vég, 1996.

⁶¹ Groddeck, 1996.

haladva a misztikus úton, „mélységeink ösvényein”. Groddeck, aki az „ősvalami” fogalmával ajándékozta meg Freudot, a pszichoanalitikus mozgalom perifériáján maradt. Ferenczi és Freud között viszont rövid időn belül rendkívüli barátság, szellemi, munkatársi és személyes kapcsolat alakult ki, amely – bár nem volt mentes a konfliktusoktól – Ferenczi haláláig fennmaradt.

Felhasznált irodalom

Antonelli, Giorgio (1997). *Il Mare di Ferenczi*. Roma: Di Renzo Editoré.

Ben-David, Joseph – Randall Collins (1966). Social factors in the origin of a new science. The case of psychology. *American Sociological Review*, 31: 451-465.

Csabai Márta – Erős Ferenc (2000). *Testhatárok és énhatárok. Az identitás változó keretei*. Budapest: József Műhely.

Csapláros István (1989). H. M., az 1848-1849-es magyar szabadságharc elfelejtett költője. *MHOMK*, 27: 227-261.

Csiki Tamás (1999). A zsidóság városokba telepedésének és gazdasági térfoglalásának néhány sajátossága Észak-, Északkelet-Magyarországon. In: *Studia Miskolcinsia 3. Történelmi tanulmányok*. Miskolc.

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortene/afogo/studia3/html/csiki.htm>

Dénes Zsófia (1970). *Szivárvány*. Budapest: Gondolat.

Eszenyi Miklós (1994). Ferenczi Bernát és utóda. Egy könyvkereskedés története. In: *A Herman Ottó Múzeum évkönyve XXXII*. Miskolc, 535-541.

Ferenczi Sándor (1908). Pszichoanalízis és pedagógia. In: Erős Ferenc (szerk.): *Ferenczi Sándor*. Budapest: Új Mandátum, 2001, 61-66.

Ferenczi Sándor (1910). *Lélekelemzés. Értekezések a pszichoanalízis köréből*. Budapest: Dick Manó.

Ferenczi Sándor (1933). Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. In: Uő: *Technikai írások*, 110.

Ferenczi Sándor (1991). *Lélekgyógyászat. Válogatott írások*. (Vál. Gulyás Katalin) Budapest: Kossuth.

Ferenczi Sándor (1997). *Technikai írások (1921-33)*. Budapest: Animula, 1997.

Ferenczi Sándor (1999). *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897-1908*. Szerk., s. a. r. és az utószót írta: Mészáros Judit. Budapest: Osiris.

Foucault, Michel (1999). Mi a szerző? In: Uő: *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen: Latin Betűk, 119-146.

Freud, Sigmund – Ferenczi Sándor (2000-2005). *Levelezés I-III. (1908–1933)* Szerk. E. Brabant, E. Falzeder, P. Giampieri-Deutsch. A magyar kiadást s. a. r. Erős Ferenc, Kovács Anna. Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó.

- Freud, Sigmund (1989). *Önéletrajzi írások*. Budapest: Cserépfalvi.
- Groddeck, Georg (1996). Könyv az ösvalamiről (részlet). *Thalassa*, 7(3):118-122.
- Gyurgyák János (2001). *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Haynal André (2003). *Párbeszéd vagy párviadal? A Freud–Ferenczi kapcsolat és a pszichoanalízis*. Budapest: Gondolat.
- Lafferton Emese (2003). *A History of Hungarian Psychiatry 1850-1908*. PhD Disszertáció, Budapest: CEU.
- Lendvai L. Ferenc et al. (szerk.) (1990). *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. Budapest: MTA Filozófiai Intézet.
- Lorin, Claude (1983). *Le jeune Ferenczi. Premiers écrits 1899-1906*. Paris: Éditions Auber Montaigne.
- Lorin, Claude (1993). *Sándor Ferenczi de la médecine à la psychanalyse*. Paris: PUF.
- Mészáros Judit (1992). Egy barátság története. *Thalassa*, 3(2): 130-140.
- Mészáros Judit – Hidas György (1991). A pályakezdő Ferenczi. *Thalassa*, 2(1): 44-53.
- Nemes Livia (1998). Az „enfant terrible” alakja a pszichoanalízisben és az irodalomban. In: Uő: *Alkotó és alkotás*. Budapest: Animula, 125-133.
- Noll, Richard (1994). *The Jung Cult. Origins of a Charismatic Movement*. Princeton: Princeton University Press.
- Palló Gábor (2004). *Zsenialitás és korszellem. Világhírű magyar tudósok*. Budapest: Áron Kiadó.
- Pfitzner Rudolf (1995). Ferenczi a női szexualitásról. In: Lukács Dénes (szerk.): *Irányzatok és kutatások a mai magyar pszichoanalízisben*. A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 1994. évi konferenciája. Budapest: Animula, 41-51.
- Shorter, Edward (1992). The Two Medical Worlds of Sigmund Freud. In: Toby Gelfand, John Kerr (szerk.): *Freud and the History of Psychoanalysis*. Hillsdale, NJ., London: The Analytic Press, 59-78.
- Varga-Neubauer Sándor (1999). Adalékok a Ferenczi család történetéhez. *Thalassa*, 10(1): 155-159.
- Vári Sándor (1999). A női hisztéria Budapesten az 1880-as években. *BUKSZ* nyár, 174-183.
- Vég Katalin (1996). Lélekkeresés, Georg Groddeck ürügyén. *Thalassa*, 7(3): 123-135.
- Zsoldos Sándor (1996). Ferenczi Sándor, a *Jövendő* munkatársa. *Thalassa*, 7(2): 137-140.